

קידוש החודש על ידי ראייה וחישוב

תקציר: בשיעור השבוע נדון בקצרה במחלוקת הגאונים בשאלת מה העיקר- ראייה או חישוב שידוע מראש. דיון זה אינו נוגע ישירות לדברי הרמב"ם בהלכות קידוש החודש, אך הוא בהחלט מהווה רקע חשוב לו. בסיום הדברים נעיר על נקודה מעניינת בכתבי הרמב"ם בהקשר זה.

א. פתיחה

הרמב"ם מקדיש י"ט פרקים להלכות קידוש החודש ובכלל זה מבאר את היסודות האסטרונומיים העומדים בבסיס תופעת חידוש הירח. הרמב"ם מדגיש בהגדרת המצווה, ולאחר מכן בפרקים הראשונים כי המצווה לקדש את החודש נעשית באופן כפול: על ידי ראייה ועל ידי חישוב. העדים הרואים את חידוש הלבנה מעידים על כך בבית דין. במקביל לכך, מתבצע חישוב על ידי בית דין או על ידי יהודי פשוט על מנת לדעת מתי ייתכן וייראה המולד. היחס בין החישובים מוגדר אף הוא: במידה ועדים יבואו ביום שבו על פי החשבון לא ייתכן ותיראה הלבנה, לא מקבלים אותם¹.

בשיעור השבוע נדון בקצרה במחלוקת הגאונים בשאלת מה העיקר- ראייה או חישוב שידוע מראש. דיון זה אינו נוגע ישירות לדברי הרמב"ם בהלכות קידוש החודש, אך הוא בהחלט מהווה רקע חשוב לו. בסיום הדברים נעיר על נקודה מעניינת בכתבי הרמב"ם בהקשר זה.

ב. חשבון או ראייה

קביעת ראשי חדשים בימינו מבוססת על החשבון שאותו יסד הלל (דור 2 לאמוראי א"י). בתקופת המשנה, על פי פשט המשניות נראה כי קדשו את החדש לפי הראייה. הגאונים נחלקו מה היה עיקר המצווה בימי הבית - לפי הראייה או לפי החשבון².

רס"ג סבור שגם בימי המשנה עיקר המצווה היה החשבון. באוצר הגאונים לראש השנה (כ ע"א עמודים

33-35) מובאת תשובתו, בה הוא מסביר את הסיבות

שבגללם מעברים את השנה, והוא קובע שם-

"...להראותך דאין הראייה עיקר לחדש..."

נראה כי לפי רס"ג עיקר המצווה הייתה תמיד

מבוססת על החשבון ולא על הראייה. רב האי השיג

בתקיפות על דברי רס"ג (אוצר הגאונים ביצה ד, ב/

תשובות הגאונים אופק סימן קטז), וטען ששיטת רס"ג

נבעה מתוך ויכוח עם הקראים, ושיטתו היא קנה

לדחות בו את האפיקורס³. לפי רב האי גם רס"ג לא

סובר כך, ועיקר מטרתו הייתה לדחות את טענות

הקראים^{2 3}.

לפי שיטת רב האי, יש חילוק בין קביעת חודש העיבור

ובין קידוש החודש. קידוש החודש מבוסס בעיקרו על

הראייה ועל כן במסגרתו אין אפשרות להתחשב

בסיבות חיזוניות. מסיבה זו, גם אם בית דין טועים

בקידוש החדש אין בכך בעיה, וזהו רצונו של ה'

שהמועדים והחודשים יקבעו לפי בני ישראל.

המשניות במסכת ראש השנה מסייעות לשיטת רב

האי, שהרי הדגש המרכזי שלהם הנו בקידוש החדש

על פי הראייה. (המשניות עוסקות, למשל, בקבלת

העדים ובדיקתם, בזמן ההכרזה ביחס לזמן ביאת

העדים). במשנה אנו לא מוצאים אופציה לקדש את

החודש לפי חשבון, גם במקרה שלא הגיעו עדים. רבן

גמליאל עשה חשבונות וידע איך נראה הירח במולד,

אך ברור לחלוטין מהמשנה כי תפקידם של תרשימים

אלו היה לבדוק את העדים.

2 אודות עניין זה כתב גם גדעון סטטמן ב"עלון שבות", גליון 104 בעיקר עמודים 34-40. בחלק זה של מאמרו, הוא מראה שרס"ג מקצין במספר נושאים את עמדותיו כדי להגן על עמדות היהדות כנגד הקראים. כמו כן אנו מוצאים שרס"ג 'יישר קו' עם שיטת האיסיים כאשר קובע כי לפני מתן המועדים מנו לפי לוח השמש ולא לפי לוח הירח, (עמדה שהייתה שיטתם של חלק מהקראים). ראה בעניין זה במאמרו של מנחם קיסטר 'עיונים במגילת מקצת מעשי התורה ועולמה' (להלן קיסטר) תרביץ סח עמוד 362 ובהערה 214.

3 שיטת רוב הראשונים היא כדברי רב האי, ראה לדוגמא בדברי האבן עזרא ויקרא כג. כשיטת רב האי האריך הרמב"ם בפירושו המשנה ראש השנה ב.ז.

1 בנוסף לחשיבות החשבון בשביל בחינת העדים, נראה שלפי שיטת הרמב"ם ישנה משמעות גדולה יותר לחישוב תנועות השמיים. להרחבות בנושא זה ובעיקר בעניין משמעות הראייה והחישוב בשיטת הרמב"ם ראה בחלקו השני של מאמרי- 'קידוש החודש, ראייה או חשבון', עלון שבות 165.

ר' בחיי מצטט בפירושו את דברי ר"ח שסובר כשיטת רס"ג⁴. לפי ר' בחיי המינים סברו שהמצווה היא לקדש לפי הראייה, ואילו חז"ל חלקו וקבעו שיש לקדש לפי החשבון. מטרת צורתו של ר"ג היא להראות שהחשבון הוא הצודק במציאות⁵.

ג. השלכות למחלוקת הגאונים

נראה שניתן להציע שתי השלכות הלכתיות למחלוקת הגאונים. לפי שיטת רב האי והרמב"ם - בזמן שמקדשים לפי הראייה, המועדים יכולים לחול בכל יום בשבוע. לפי רס"ג, לעומת זאת, הכלל של 'לא אדו ראש' היה תקף אף בזמן הבית, ועל כן ישנם ימים שבהם ראש השנה ויוה"כ לא יחולו מאז ומעולם⁶. הרמב"ם מתייחס הלכה למעשה במשנה תורה לסיטואציות שלא יכולות להיות מציאותיות בלוח של מינו. נראה בעניין זה שתי דוגמאות: הרמב"ם בהלכות תמידים ומוספים (א,ז) דן בדין תמידי שבת בערב יוה"כ. כדי שתיווצר מציאות כעין זו ראש השנה

משניות אלו מהוות קושיה גדולה לרס"ג, שהרי הן דנות רק לגבי קידוש ע"פ הראייה. לפי שיטת רס"ג מדוע לא קדשו בתקופת המשנה לפי החשבון בלבד? רס"ג (אוצר הגאונים עמוד 35) התמודד עם שאלה זו:

"כי בני דורו ובית דינו של אנטיגונוס איש סוכו התקינו דין ראיית הלבנה בחדושה בר"ח כדי לבטל דברי צדוק ובייתוס שהיו טוענים בהם על החכמים במדת זמן החודש".

רס"ג מסביר שהסיבה שקידשו בבית שני לפי הראייה הייתה לעומתית, על מנת להתמודד כנגד חישוב החדשים של הכתות. לפני שנעיין במשמעות דבריו, נראה כי הסבר זה קשה משתי סיבות עיקריות:

א. לא מצאנו שהתנאים או האמוראים השמיעו לנו שמסכת ראש השנה היא כנגד הבייתוסים.

ב. קשה להניח שחז"ל התירו לחלל את השבת כדי להוציא מלבם של מינים.

בנוסף, רס"ג אינו מסביר בדבריו מה הייתה טענת המינים, ואיך ומדוע חז"ל התנגדו לה. ידוע כי הייתה מחלוקת עקרונית בנוגע לדרך קביעת הלוח - חז"ל חישובו לפי לוח שנה שמבוסס על הירח, והמינים חישובו לפי לוח שנה שמשי (בהמשך עיוננו, נרחיב אודות מחלוקת זו). ייתכן ורס"ג סבר כי חז"ל החלו לקדש לפי הראייה כדי להדגיש את העובדה שהחשבון והקידוש הוא לפי לוח שנה ירחי.

למרות קשיים אלה, מצאנו גאונים נוספים שתמכו בעמדתו של רס"ג. נעיין בדברי ר' בחיי (שמות יב, ב עמודים מז-מח):

"ואמרו כי אין עיקר המצוה לקבוע חדשים לפי החשבון כי אם בראיית הלבנה והוא הדבר הצודק והמכוון, והוצרכו חכמי הדור להכחיש דבריהם ולהודיע להם בראיות גמורות... כך אמר רבן גמליאל, אל תחושו לראית הירח, החשבון הוא העיקר... הכונה בזה כי רבן גמליאל עשה צורות הללו לבאר לבאר לתלמידי צדוק ובייתוס ידיעתו בצורת הלבנה בכל חדש וחדש...".

4 במילואים לתורה שלמה לפרשת בא (חלק יג- סוד העיבור). הרב כשר עורך דיון מקיף ביותר בנושא זה. בדבריו הוא מביא יסודות רבים לשיטות השונות מהמדרשים, ומסביר את שיטות הראשונים. הפניה סתמית אל הרב כשר במאמר זה מופנה לתורה שלמה מילואים חלק יג. הרב כשר דן בשיטת ר"ח (פרק ג) ומביא 15 מקומות שבהם מוכח שר"ח סובר כשיטת רס"ג. הראשונים מצטטים את שיטת ר"ח ומצמידים אותו לרס"ג. למרות זאת, חשוב לציין כי לא מצאנו את שיטת ר"ח במקורה, וגם במהדורת 'תורת חיים' דבריו הגם לאור ליקוטים מראשונים שונים. יש לשקול האם שיטת ר"ח היא אכן כשיטת רס"ג לאור פירושי ר"ח על הגמרא, ואכמ"ל.

5 בדברי ר' בחיי ישנם מספר קשיים שהרי לא מצאנו מקור לכך בדברי חז"ל בגמרות ובמדרשים השונים. ר' בחיי מביא ראיה לשיטתו מגמרא בר"ה, ששם עולה שמטרת הצורות היא כנגד המינים. גרסת הגמרא בר"ה בדף כה ע"א כפי שהיא לפנינו שונה מציטוט שמביא ר' בחיי, וממילא אין ראיה לשיטת ר' בחיי (ראה במהדיר הערה 50). בנוסף ככל הידוע שיטת המינים אינה כך, והמינים לא סברו שיש לקדש לפי הראייה.

6 אם אנו מבינים שהכלל של 'לא אדו ראש', לא היה בזמן הבית, ניתן להסביר את המסופר על הלל ובני בתירא לגבי ערב פסח שחל להיות בשבת (פסחים סו ע"א). לפי הסבר רס"ג לא ברור מדוע בני בתירא לא ידעו את ההלכה, הרי החישוב הוא סבב קבוע של 19 שנים ומצב זה היה מספר שנים לפני כן (אא"כ נניח שהחשבון לפני תקנת הלל נעשה בכל חודש ובודרך קביעה שונה מימינו. וראה לעיל הערה 3). לפי השיטה שרואה את שהקידוש מבוסס על הראייה התשובה פשוטה יותר; אמנם הקידוש נקבע לפי הראייה, אך בית דין יכולים להשפיע על הקביעה. בית דין יכול לחקור את העדים בשאלות שהם לא ידעו את התשובה עליהם. יתכן, ובמשך שנים רבות תכננו שבמציאות ערב פסח לא יחול בשבת. אך ישנם מצבים שלא ניתן לשנות את העובדות של הראייה, ובעקבות כך נוצר מצב שערב פסח חל בשבת, ומציאות זו לא הייתה בשנים שקדמו.

כפי שנראה בהמשך, הסבר זה אינו אפשרי בשיטת רב האי והרמב"ם, משום שהם סוברים שקובעים לפי הראייה ללא שיקולים נוספים. אך לפי שיטת הרשב"א הסבר זה אפשרי, כפי שיפורט בהמשך. הרב מרגליות הסביר בכיוון זה בספרו 'סוד המשנה ועריכתה' (עמוד ח ובירורים בסוף הספר). הוא הבין שבית הדין תכננו שמציאות זו לא תהיה בפועל, אך בתקופת בני בתירא לא היה גוף אחיד בבית הדין, ולכן לא יכלו לשנות את החידוש מהראייה, ע"ש.

החשבון. כל יסוד המחלוקת הוא רק לפי הרמב"ם, על כן ברור כי אם מאמצים את שיטת רס"ג אזי השגת המהרלב"ח נפלה.

ה. מחלוקת הפרושים והאיסיים

כדי לעמוד על טיב שיטת רס"ג ור' בחיי נבחן בקצרה את מחלוקת האיסיים והפרושים בימי הבית השני. בתקופת הבית השני עם ישראל היה מורכב ממספר קבוצות שונות (פרושים, צדוקים ואיסיים), שחלקו במספר נושאים יסודיים ביהדות⁷. מחלוקת מרכזית אחת, אשר גרמה לפיצול משמעותי באורח החיים, הציבורי של הכיתות ובעבודת המקדש המשותפת, סובבת סביב לוח השנה⁸.

המקור העיקרי לשיטתם של האיסיים נמצא בספר היובלים על פרשת נח (פרק ו מפסוק טו). לפי ספר היובלים הלוח נקבע לפי השמש ולא לפי הירח, ובכל מעבר של תקופה בשנה חל חג (-כל ארבעה חודשים). מטרת החגים היא להזכיר את בריתו של ה' שלא יהיה עוד מבול על העולם, (ולא משום שהחגים מהווים זכר ליציאת מצרים). לוח השנה, כך מבואר שם, בנוי מ-364 ימים שמחולקים לארבעה תקופות. בכל תקופה יש שני חודשים בני 30 יום וחודש אחד בן 31 יום. לוח שנה זה הוא 'מושלם' מבחינה חישובית - כל תקופה מתחלקת בשבע ללא שארית. כל חג חל ביום רביעי בשבוע או ביום ראשון, ואין מציאות בה חג מתנגש בשבת.

בלוח שנה ירחי יש, כידוע, חסרון של 11 ימים בשנה. השלמת הימים אל מול הלוח השמשי נעשית על ידי עיבור השנה. המשמעות של 'תיקונים' אלו מבחינת לוח השנה היא, שהלוח מחייב שינוי בכל מספר שנים. נראה כי בדיוק לשינוי זה התנגדו האיסיים מבחינה

צריך לחול ביום ו. כך גם עולה מדברי הרמב"ם בהלכות שבת (ה, כא), לגבי דין תקיעות במקדש בערב יוה"כ שחל להיות בשבת.

השלכה נוספת קשורה לשאלת חידוש הסמיכה. מחלוקת גדולה התנהלה בין חכמי צפת וחכמי ירושלים בנוגע לחידוש הסמיכה. המהרלב"ח תקף את חידוש הסמיכה על ידי מהר"י בירב. אחת מטענותיו הייתה בנוגע ללוח השנה; אם אנו מחדשים את הסמיכה אזי עלינו לקדש לפי הראייה. המהרלב"ח (שו"ת המהרלב"ח סימן קמז) טען שמכיוון שישנה בעיה טכנית - אין אנו בקיאים בהלכות אלו, עשוי להיווצר מצב שנבטל את המועדות. כמו כן, הבהיר, אנו נכנסים למחלוקת ראשונים:

"ועתה יראו רבני צפת כמה הכניסו עצמם ואיך שמו ראשם בין שני הרים גדולים הרמב"ם והרמב"ן ז"ל ובשתי מחלוקות גדולות דיני קנסות וקביעת המועדות כי אפילו במינוי ג' סמוכין לבד יש חשש קלוקל במועדות וזה שאולי סמיכת הג' היא קיימת כסברת הרמב"ם שלא כדברי הרמב"ן ולא ידענו עם זה, אם קדוש החדש ועבור השנה צריך סנהדרין ונשיא כדברי הרמב"ם, ולדעתו קביעות המועדות הם כפי העיבור שבידינו או אינם צריכים סנהדרין ונשיא כי אם ג' סמוכים כדברי הרמב"ן ויהיה קביעותם על פי הראיה כי אין דין הסמיכה ודין קדוש החדש תלויים זה בזה לשנהיה מוכרחים לומר דמאן דעביד כמר בחדא ר"ל כהרמב"ם ז"ל בדין הסמיכה... ואין לנו כמעט הלכה פסוקה בלי מחלקת אלא שגם בקשו להוסיף על צערנו צערא במעשה שרצו לעשות אם היה יוצא לפועל כי גם בקביעות המועדים היו מכניסים לנו הספק מה שלא היה לנו שום ספק קודם המעשה ההוא..."

המהרלב"ח ומהר"י בי רב נחלקו בהבנת שיטת הרמב"ם, ובשאלה האם להיכנס למחלוקת ראשונים בנוגע לחידוש המועדות. במחלוקת זו לא מצאנו התייחסות לשיטת רס"ג, אך נראה שלפי שיטת רס"ג אין כלל שאלה, משום שגם כשיבוא המשיח נקדש לפי

7 ראה בענין זה לדוגמא בכתבי יוספוס פלביוס; מלחמות היהודים ספר שני פרק ח, קדמוניות היהודים ספר שלושה עשר 173-171.

8 לגבי משמעות הפיצול בפרט ושיטת חשבון האיסיים ישנו חומר רחב. ראה בעניין זה-'חשבון הלוח של כת מדבר יהודה עיונים במגילות מדבר יהודה' ש. טלמון בתוך מחקרים במגילות הגנוזות עמודים 105-77 (להלן טלמון); 'הלוח של ספר היובלים' י. באומגרטן תרביץ לב (להלן באומגרטן); בתוך ספרה של רחל אליאור 'ספרות ההיכלות ומסורת המרכבה' בשני הפרקים הראשונים עמודים 59-19; ומאמרו של קיסטנר. וראה במאמרים אלו שמזהים את הלוח המופיע בספר היובלים כלוח של האיסיים, במיוחד לאור לוח משמרות המקדש שנמצא במדבר יהודה.

כידוע חז"ל התנגדו לתפיסות אלו, ואנו מוצאים דיוק גדול בדברי חז"ל במחלוקתם עם האיסיים. כך מצאנו שבמשניות בסוכה (ב,א) מתואר שהמינים הפריעו להעברת המשואות, ובתוספתא אנו מוצאים שהבייתוסים שכרו עדי שקר שיעידו על החודש (א,טו). לפי לוח השנה האיסיי החגים אינם דוחים את השבת, ולכן חז"ל היו צריכים להגדיש מספר הלכות שדוחות את השבת (תוספתא סוכה ג, א) :

"לולב דוחה את השבת בתחלתו וערבה בסופו; מעשה וכבשו עליה ביתסין אבנים גדולות מערב שבת הכירו בהן עמי הארץ ובאו וגררום והוציאו מתחת אבנים בשבת לפי שאין ביתסין מודין שחבוט ערבה דוחה את השבת ערבה הלכה למשה מסיני..."

לפי האיסיים סוכות לעולם לא יחול בשבת, ואין מצוות חג הסוכות דוחות את השבת. לפי הלוח הירחי החגים יכולים לחול בכל יום, בניגוד ללוח הקבוע והמסודר של האיסיים. לכן, נראה, הם גם סוברים שהפסח לא ידחה את השבת¹⁰.

מחלוקת ידועה שנייה בין הפרושים לכיתות היא בנוגע להנפת העומר (תוספתא מנחות י, כג) :

יום הנף שחל להיות בשבת דוחה את השבת. בקצירת העומר כיצד הן עושין? שלוחי בית דין יוצאין מערב יום טוב נוטלין את הקופות ואת המגלות ומסרגין שם כנגד שלש סאין ומניחין את הקופות ואת המגלות, ובאין יום טוב סמוך לחשיכה היו יוצאין ואוכלוס גדול היה יוצא עמהן. כיון שחשיכה אמר להן בשבת זו בשבת זו בשבת זו בקופה זו בקופה זו בקופה זו... וכל כך למה? מפני ביתוסין שהיו אומרין אין קצירת העומר במוצאי יום טוב."

האיסיים חולקים על פירושם של חז"ל בפסוק. האיסיים הניפו את העומר ביום ראשון בשבוע שלאחר

ולכן יש כאן שנה תמימה. אך במספר ספרים חיצונים אחרים אנו מוצאים גרסאות אחרות, ועניין זה איננו מוסכם.

10 בכל המקורות אנו מוצאים שחז"ל הדגישו שהם חולקים על הבייתוסים, המזהים כאיסיים. בנוגע למחלוקת עם האיסיים בנוגע לעבודה במקדש רמזתי במאמר בדף קשר 966- 'היתר פיקוח נפש בשבת'.

תפיסתית. האיסיים מאמינים שלאחר בריאת העולם ניתנה לנו מערכת הטבע כדבר קבוע, אשר לא ניתן לשנותו. יש קביעה קדומה של ה' בעולם והכול נקבע מראשית הבריאה. השלכה נוספת לתפיסה זו היא העובדה התיאולוגית אותה מתאר יוספוס פלביוס (קדמוניות היהודים ספר 13 עמודים 171-171) שהאיסיים כפרו בבחירה החופשית :

"... ואילו כת האיסיים מכריזה, שהגזירה היא אדון הכול, ואין דבר שלא יקרה את בני האדם לפי גורלם."

האיסיים האמינו שיש מהלך קבוע של השמש בשערים קבועים בשמיים, ושיש לכל שער השפעה מיוחדת ושונה על העולם. לוח השנה שלהם הנו לוח ללא שינויים, ומקביל לתפיסתם את מערכת החוקים בטבע. כאשר הם חוגגים חגים הם מבססים אותו כזכר לברית 'שחוקות שמים וארץ לא ישבותו' (ספר היובלים שם). העובדה שהציווי על החגים מופיע בפרשת נח הוא משמעותי, לדעתם, שהרי לפי עמדתם מציאות בה ה' יצווה מצוות חדשות בעקבות אירוע כמו יציאת מצרים הינה מציאות בלתי אפשרית. מערכת החגים היא אבסולוטית משום שהיא מושתתת על הטבע שהחל עם בריאת העולם, והיא אינה משתנה עם מאורעות המופיעים לאחר מכן, גדולים ככל שיהיו⁹.

9 בלוח השנה של האיסיים אנו מוצאים מספר סטיות ואנו רואים שהלוח שלהם אינו מושלם:

1. אין לאיסיים הסבר מדוע יום הכיפורים חל ב' בתשרי.

2. לוח שנה שמשי מונה 365 ימים ולא 364 ימים כפי חשבונם. לאיסיים היה חשוב שלוח השנה יהיה בין 364 ימים כפי שנפרט בהמשך. השאלה, כמובן, היא איך הם בנו 'תיקון' אשר יאפשר מצב בו לא יהיה פער 'זוחל' בין הלוח שלהם ובין המציאות. חשוב לציין שלא ניתן לטעון שהם טעו בעובדות המדעיות שהרי בספר חנוך אנו מוצאים שהם יודעים ששנה שמשית היא של 365 ימים (חנוך ב ו, כא). ההסבר המוצע לפער היום המדובר הוא שהם עיברו שבוע על כל שבע שנים. אם נכונה ההשערה אזי גם האיסיים יצרו שינויים, למרות הקביעה המחולקת של השמים בה דגלו. ייתכן שאף, במידה ותיקון זה אכן התקיים, האיסיים ניסו להעלים או לכל הפחות להצניע אותו.

3. בתורה מתואר שהמבול החל ב-יז' לחודש השני והסתיים לאחר שנה בתאריך כז. בסדר עולם רבה (סימן ז) מתואר שהמבול היה שנה שמשית שלמה, ולכן יש הפרש של עשרה ימים. אך לפי האיסיים שלוח השנה הוא שמשי מה הם עושים עם אותם עשרה ימים? בספר היובלים הגרסה היא שהמבול החל ב-כז' לחודש השני,

הפרושית, משתיתה את סמכותה המשפטית הלכתית על יסוד הבחירה החופשית - לדבריה, לא קיים 'עולם מושלם' בלתי משתנה; זו הסיבה שהיהדות הדגישה שדווקא ישראל מקדשים את המועדים, ואין קביעה ממרומים שהחודש מקודש. הבנה זו באה לידי ביטוי בברכה שנוסחה בתפילת המועדים ('מקדש ישראל והזמנים'), ובדברי הגמרא שישראל הם מקדשים את הזמנים (ברכות מט ע"א; ביצה יז ע"א). משמעותם של המועדים נובעת מהעובדה שישראל קידשו אותם, ואין בהם קדושה עצמית ש'נופלת' ממרומים בלבד¹³. כך מדגישה הגמרא במסכת בבא בתרא (קכא ע"א)

"וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל (ויקרא כג, מד) - ר' יוסי הגלילי אומר: מועדי ה' נאמרו, שבת בראשית לא נאמרה; בן עזאי אומר: מועדי ה' נאמרו, הפרת נדרים לא נאמרה.

ר' יוסי בר נתן גמיר לה להא מתניתא ולא ידע ליה לפרושה, אזל בתריה דרב ששת לנהרדעא ולא אשכחיה, אזל בתריה למחוזא אשכחיה. אמר ליה: מאי מועדי ה' נאמרו, שבת בראשית לא נאמרה?

אמר ליה: מועדי ה' צריכין קידוש בית דין, שבת בראשית אינה צריכה קידוש בית דין...".

עיקרון זה מפורט אף על ידי הרמב"ם, שקבע בספר המצוות (מצוות עשה קנג) שבמצווה זו טמונים יסודות באמונה:

ובכאן שורש גדול מאד משרשי האמונה לא ידעהו ולא יתבונן במקומו אלא מי שדעתו עמוקה... ומפני אמרם שזה היום ראש חדש או יום טוב יהיה ראש חדש או יום טוב, בין שהיתה פעולתם זאת בחשבון או בראיה. כמו שבא בפירוש: 'אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם' (ויקרא כג, מד) אין לי מועדות אלא אלו, כלומר שיאמרו הם שהם מועדות אפילו שוגגין אפילו אנוסין אפילו מוטעין כמו שבאתנו הקבלה.

הפסח. יום טו הוא יום רביעי, ומכאן אנו לומדים שהם הניפו בתאריך כז בניסן. מתאריך זה הם מנו 50 ימים והגיעו לכך ששבועות חל ב-טו' סיוון, והוא מתקיים תמיד ביום ראשון בשבוע. חשוב לשים לב לכך שגם אם האיסיים היו מפרשים כפרושים את הפסוק, הרי לשיטתם היו קוצרים ביום רביעי בלילה, ובכל מקרה לא היו 'מחללים שבת' על קצירה זו. דוגמה זו מבהירה היטב כיצד לוח השנה הקבוע יצר מערכת חגים שונה, ובעקבות כך מערכות הלכתיות חלוקות בנושאים רבים.

לסיכום: המחלוקת בנוגע לארגון לוח השנה הייתה נתונה בוויכוח גדול בתקופת המשנה. על ידי הכרת שיטת האיסיים אנו יכולים להבין את המקורות התנאים המתנגדים לתפיסת האיסיים¹¹. כפי שראינו רס"ג ור' בחיי התייחסו למחלוקת זו בשביל להסביר מדוע יש צורך בראייה למרות שהחשבון עיקר. דברי ר' בחיי אינם עולים בקנה אחד עם שיטת האיסיים, ולפי הסברו לא ברור מדוע יש צורך בראייה במקביל לחשבון. בדברי רס"ג יש להסביר שחז"ל הדגישו על ידי הראייה שאנו מקדשים לפי הירח ולא לפי השמש, ולכן הגיעו עדים להעיד על הירח.

כמו כן, חשוב להבהיר כי המחלוקת בין הפרושים והאיסיים נובעת גם ממחלוקת בתפיסה המחשבתית לגבי התורה בכלל, וממנה ניתן להסיק על תפיסת מצוות קידוש החודש בפרט. לפי האיסיים לא יכול להיות שינוי בסדרי העולם הקבועים, קביעה ש'הכריחה' ליצור לוח שנה מושלם בלתי משתנה. לפי העמדה הפרושית, המוכרת לנו, השינויים הם שעומדים במרכז קדושת נושאי ההלכה בכל דור ודור. ניתן לומר, אם כך, ששדה מאבק נוסף בין העמדות הוא על מקור הקדושה והתוקף של הסמכות ההלכתית - האם עיקר הכוח הוא בעדות מפי מלאכים ולפי קביעה אלוקית של לוחות קבועים מלמעלה (- איסיים), או על פי תצפית אנושית (על טעויותיה האפשריות) משום ש'לא בשמים היא'¹². העמדה

11 יש לקרוא מדרשי ההלכה רבים על פרשת החודש לאור מחלוקת זו, ראה לדוגמא במכילתא דר' ישמעאל פרשה א; אבות דר' נתן נוסחה א א,כו.

12 ראה בעניין זה בספרה של אליאור עמוד 43 ועמודים 57-58. לאור מחלוקת זו ברור מדוע ישנה הדגשה על השיבות הראייה ולא על חישוב לוח שנקבע מראש בצורה קבועה.

ו. נספח - שיטת הרמב"ם

הרמב"ם סובר כשיטה המקובלת שעיקר דין קידוש החודש הוא על פי הראייה. כך ברור מלימוד הפרקים הראשונים של הלכות קידוש החודש. בנוסף, כך הוא כותב באריכות בפירושו המשנה במסכת ראש השנה (פ"ב מ"ז) לאחר שמתאר את החקירות שעושים לעדים:

"ואני מתפלא על אדם שמכחיש ומתוכח בדבר הברור ואומר שדת היהודים אינו בנוי על ראיית החדש אלא על החשבון בלבד והוא מאמין בכל הלשונות האלה, ואיני חושב שהאומר כן מאמין בכך, אלא היתה מטרתו בדבר זה לנגח את יריבו באיזו צורה שתהיה שלא בצדק או בצדק כיון שלא מצא מפלט מלחץ הוכוח.

ומה שראוי שאתה תאמין שעיקר דתנו בנוי על הראייה, ואם לא ייראה החדש משלימין שלשים יום לחדש היוצא, ולשונות המשנה והתלמוד והמעשיות רבים שאירעו בענין זה במשך כל השנים מעידים באמתות דבר זה. אמר ה' 'החדש הזה לכם ראש חדשים' (שמות יב, ב), ובא בקבלה האמתית מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא למשה דמות לבנה ואמר לו כזה ראה וקדש. ולא היו סומכין על החשבון אלא כדי לדעת אם ייראה או לא ייראה כמו שביארתי לך, לא שיסמכו על החשבון בלבד ויעשו ראש חדש על פי החשבון אם מחייב שייראה..."

אמנם, למרות דבריו הנחרצים כאן ניתן להעלות השערה כי בתחילה הרמב"ם נמשך אחרי שיטת רס"ג ור"ח. עקרון זה יתכן ועולה מדבריו בפירושו לתלמוד מסכת ראש השנה דף כ ע"א (עמוד 43 במהדורת קמלהר). הרמב"ם כותב שם שמחללים את החודשים רק מפני תקנת הקרבן או משום ספק, אך מדבריו נראה שניתן לקדש לפי החשבון ללא ראייה (וכך נראה מדבריו בדף כ ע"ב עמוד 48 שם).

לפי כיוון זה, אזי הרמב"ם חזר בו משיטתו הראשונה שסבר בילדותו ולכן הוא הדגיש שאין לטעות בנושא זה. פעמים רבות הרמב"ם מדגיש שאין לטעות בענין

מסוים וזאת בעקבות שהוא עצמו התלבט בנוגע לסוגיה זו, והדגשותיו באו להזהיר את הלומד בפני סוגיה שקשה להכרעה.

נדגים זאת בשתי דוגמאות: בפירוש לר"ה (כא ע"ב עמוד 53) הרמב"ם כותב שגם השליחים מחללים את השבת בחודשים ניסן ותשרי. הוא לומד זאת בדרך דומה ללימוד של ר"ח לגבי עדים. במשנה תורה (ג,ח) הרמב"ם כותב שאין צורך בכלל לכתוב שהשליחים לא מחללים את השבת, ודין זה הוא פשוט.

בפירוש לר"ה (כד ע"ב עמודים 58-59) הרמב"ם מסביר את המושג 'פעמים בא בארוכה פעמים בא בקצרה', שרבו גמליאל קיבל באמצעותו עדות כמתכוון לומר שיתכן שהשמש בבוקר תיראה במזרח לפני הזריחה ובמערב לאחר השקיעה.

בפירוש המשנה (ב,ט) הרמב"ם תוקף את האפשרות להסביר כך במילים בוטות-

"מה שמאמינים הטפשים שהוא האמינם בשני הדברים יחד... ולא יאמין בכך אלא אדם המוני הכולל כל ההמוניות, שאינו משיג ממהלך הגלגלים אלא מה שמשיג השור והחמור... ומי שיש לו ידיעה בחכמת התכונה יבין כל מה שאמרתי..."

יתכן וגם בנושא הראיה שינה הרמב"ם את דעתו, ובתחילה חשב שהעיקר הוא החשבון. כפי שראינו בפירוש המשנה (ב, ז) הרמב"ם תוקף את גישה זו, ומעמיד את העיקר בראיה:

"ומה שראוי שאתה תאמין שעיקר דתנו בנוי על הראיה".

יתכן והרמב"ם מדגיש דווקא עניינים שהוא שינה את דעתו בהם, מפני שהוא עצמו טעה בכך והוא מונע את הטעות.

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון תשע"ה

עורך: נועם לב

בית המדרש הווירטואלי

מיסודו של

The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash

האתר בעברית : <http://vbm.etzion.org.il>

האתר באנגלית : <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הווירטואלי : 02-9937300 שלוחה 5

דוא"ל : office@etzion.org.il
